

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 1.
LXVII. ÉVFOLYAM | SZÁM

Barabás Gábor
Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád konfliktus

Szalai Ágnes
Somlyó végvárrá szervezése

Nagy Kornél
„Minden út Varsóba vezet”

Szulovszky János
Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén?

Balogh Róbert – Homor Péter
Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913

L. Balogh Béni
Petru Groza ideológiai fordulata

Hantos-Varga Márta
A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”

Perényi Károly
Félreértett források az ujguroktól Ulászlóig

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Barabás Gábor** Barátból ellenség. Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád–konfliktus a 13. század második felében 1
- Szalai Ágnes** Somlyó végvárra szervezése és az Apafi–korszak első éveinek központi kormányzata 31
- Nagy Kornél** „Omnes viae Varsaviam ducunt”/„Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és az erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691) 51
- Szulovszky János** Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén? 81
- Balogh Róbert – Homor Péter** Nemzetépítő erdészek. Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913 105
- L. Balogh Béni** „Te leszel a második Lenin”. Petru Groza ideológiai fordulata az 1920-as évek végén és az 1930-as évek első felében 127
- Hantos-Varga Márta** A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”. Reformkatolikus megfontolások a politikai közösségről és a nemzetről az 1930-as és 1940-es években 147
- ### VITA
- Perényi Károly** Kis magyar keltológia. Félreértett források az ujuguroktól Ulászlóig 175

VÁROSI JELENSÉG VOLT-E A KÁVÉHÁZ MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD VÉGÉN?

SZULOVSKY JÁNOS

.....
WAS THE COFFEE-HOUSE AN URBAN PHENOMENON IN HUNGARY
AT THE END OF THE 19TH CENTURY?

Until now, authors have treated the coffee-houses as an unquestionable axiom, a typical urban phenomenon. On the basis of data from an industrial and commercial directory published in 1892, the paper shows that in that year, on the one hand, cafés accounted for only 52.8% of the functional urban population, and on the other, almost half of the 208 municipalities with cafés, 45.2%, belonged to villages. While 11 of the 63 counties had no cafés at all, 33 counties had them not only in towns but also in villages. In addition, the presence of village cafés was by no means negligible: in 20 counties, the proportion of village cafés was equal to or greater than 50% of the towns with cafés.

In the literature, an interpretation has been formulated which, highlighting and absolutising the possibility of drinking coffee and reading the newspaper among the services of this “unadulteratedly urban (metropolitan), yet at the same time bourgeois institution”, portrays the café as the embodiment of the principles of Protestant ethics and the modern bourgeois literacy. The paper stresses, on the other hand, that it was a much more complex phenomenon, with the possibility of gambling – essentially billiards and cards – being an important element from the outset, and therefore also a place of “unconsciousness”. It was also a place for relaxation, but also for intellectual work, negotiations and various kinds of business. In addition, cafés played an important role in the institutionalisation and perpetuation of prostitution.

Keywords: coffee-house, urbanization, villages, 19th century
.....

Sok emberben él a statisztikával szemben valamiféle ellenérzés, a bölcészek is – olykor, persze, nem mindig alaptalanul – rendre felhoznak vele kapcsolatban mindenféle forrás-kritikai fenntartást,¹ nem egyszer megspékelve afféle kijelentéssel, hogy hazudni háromféleképpen lehet: durván, finoman és statisztikával. Pedig a statisztika, mint forrás, min-

---

Szulovszky János, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály. A tanulmány az MTA-BTK „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport kutatási programja keretében készült.

1 Pl. Gyáni Gábor: A statisztika mint konstruált és/vagy objektív történeti adat. *Statisztikai Szemle* 96 (2018) 245–254.

den fogyatékoságával együtt olyan eszköz, amellyel pontosítani lehet a számszerűsített adatok hiányában a benyomásokon nyugvó, homályos, elnagyolt, vagy egyenesen torz és hiányos képet. Ha a történész kidobná a szerszámosládájából,² akkor fontos, máshonnan nem pótolható ismeretektől fosztaná meg magát, és ezzel együtt a múlt iránt érdeklődőket.

Kétségtelen: számokkal, arányokkal, különféle mutatókkal, korrelációkkal bíbelődni meglehetősen macerás, munkaigényes és fárasztó foglalatosság, s ajánlott hozzá némi matematikai statisztikai jártasság is. S a hosszú adatsorokból még a gyakorlott szem számára sem tűnnek elő mindig a bennük vagy mögöttük rejlő összefüggések, egészen addig, míg térképen meg nem jelenítik az adott jelenséget. Ezért is pótolta fontos hiányt annak a GISTa Hungarorum névre keresztelt történeti térinformatikai keretrendszernek a kialakítása, amelynek létrehozását 2015–2017 között az OTKA támogatta, s nyílt hozzáférése révén azóta a teljes tudományos közösség eszköztárát gazdagítja.³ Jelen tanulmányhoz is ennek segítségével készítettem el a térképeket.

Egy közhely a kávéházzal és a tények

„Mindenképpen közhely, ám mégis e tézis kijelentésével kell a téma tárgyalásába fognunk: a kávéház hamisítatlanul városi (nagyvárosi), egyszersmind polgári intézmény” – szögezi le a *Budapesti Negyed* kávéházaknak szentelt számában közreadott tanulmányában Gyáni Gábor.⁴ Véleményével egyáltalán nincs egyedül, voltaképpen a témával foglalkozó minden szerző hozzá hasonlóan, mintegy magától értetődő módon, kétségbevonhatatlan axiómaként, jellegzetes városi jelenségként kezeli a kávéházat. Ízelítőül néhány megfogalmazás: „minden kisvárosban volt belőle legalább egy-kettő”.⁵

„A legkisebb városka is igyekezett saját kávéházzal bizonyítani, hogy létfontosságú sejtje az Organizmus egészének. [...] Gyakorlott szemmel még mindig könnyen felfedezhetjük nemcsak minden osztrák vagy magyar kisvárosban, de az egykori Monarchia egész területén, hol működött akkoriban az a számtalan kávéház [...] a legeldugottabb vidék is teremtett magának egy csöppnyi kozmopolita csillogást. Ha a város valamivel nagyobb volt, egészen biztosan több kávéház is üzemelt benne, különböző arculattal. Egy némileg előkelőbb, ahol a kismemesség elvegyült a magypolgársággal. Ez legtöbbször a város legszebb terén álló szálloda része volt. És egy kissé félreesőbb helyen állt egy egyszerűbb, a piacnál, a pályaudvar mellett, vagy fontos üzletek között, mivel természetesen szükségük volt a mozgó embertömegekre. Itt üldögélt a tanár, heves beszélgetésbe merülve az ügyvéddel, a kiskereskedő a nagykereskedővel

2 A történész szerszámosládája. Szerk. Szekeres András. Bp., 2002. (Atelier Füzetek.)

3 <https://gistory.hu/g/hu/gistory/otka>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 1.)

4 Gyáni Gábor: A kávéházba járó polgár. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 57–58.

5 Sármány Ilona – Juhász Gyula: Amit a századforduló kávéházainak berendezéseiről tudunk. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 245.

alkudozott, a nyugalmazott hivatalnok itt tarokkozott, vagy néha játszott egy parti rexit barátaival.”⁶

A századfordulón és a századelőn keletkezett többé-kevésbé szépirodalmi igényű munkák alapján Varga Éva egyenesen leszögezi, „a kávéház a korszak irodalmában – és talán nem túlzás állítanunk, a közgondolkodásában is – a városiasság egyik fontos szimbóluma”.⁷

Következzen néhány adat.

1892-ből rendelkezésünkre áll egy, a maga nemében páratlan forrás,⁸ egy országos léptékű korabeli *Arany Oldalak*: a Jekelfalussy József által közreadott *Magyarország iparosainak cím- és lakjegyzéke*, amely többek között a kávéház-tulajdonosok listáját is tartalmazza.⁹ Az adataikat kigyűjtve azt láthatjuk, hogy az ország 208 településén volt jelen ez az intézmény.¹⁰

Jóllehet, a város egy jogi kategória is, amely bizonyos többletjogokat biztosít az e körbe tartozó települések számára, azonban a szakirodalomban már jó ideje bevett gyakorlat, hogy a joginál tágabban, bizonyos központi funkciók halmozott megléte alapján tekintszen városnak egy települést. Jómagam is ekként tettem, Beluszky Pál módszerét¹¹ követve az 1892. évi adatok alapján az úgynevezett központi funkciók számbavételével megkonstruáltam a funkcionális városállomány hierarchiáját.¹² Budapest székesfővárossal együtt összesen 216 település képezte ezt a halmazt.

1892-ben Magyarországnak 216 települését tekinthetjük városnak, ám ekkor csak az ország 208 településén működött legalább egy kávéház. Egyszerű matematika: tehát minimum nyolc városból hiányzott.

Már ez is elgondolkodtató annak a közhelynek az igazságtartalmáról, amely minden város elmaradhatatlan intézményének tekinti a kávéházat. Azonban ennél sokkal rosszabb volt a helyzet: a 216-ból nem nyolc, hanem 102 olyan város akadt, amelyekben hiába kereshették ezt az intézményt. Ugyanis ez csupán alig több mint a városok felében, egészen pontosan csak 52,8%-án volt jelen 1892-ben. A kávéház csak a városhierarchia legfelső három szintje (teljes értékű regionális centrumok, részleges regionális centrumok, teljes értékű fejlett megyeszékhelyek) városainak volt elmaradhatatlan része, viszont a részlegesen fejlett megyeszékhelyeknek már csak 2/3-ában volt megtalálható. E szintnél kedvezőbb, 88%-os mutatóval rendelkeztek a teljes értékű megyeszékhely-szintű városok. Az ez alatt lévő szintek közül csupán a teljes értékű középvárosok esetében fordult elő

6 Wilhelm Droste: Kávéház az Osztrák–Magyar Monarchiában. Létező, mert történelmileg megvalósult utópia. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 17.

7 Varga Éva: Hölgyközönség a pesti kávéházakban. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 71.

8 Értékelését adja Szulovszky János: A gazdasági címtárak forrásértéke. *Statisztikai Szemle* 78 (2000) 536–549.

9 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Szerk. Jekelfalussy József. Bp., 1892. 732–735., 1945–1947.

10 A címtár adatbázisba rendezését az OTKA F020745 számú kutatási pályázata keretében végeztem el.

11 Leírását adja pl. Beluszky Pál: Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. *Földrajzi Értesítő* 15 (1966) 331–335.; Uő: A magyar városok központi szerepköre. *Statisztikai Szemle* 45 (1967) 544–551.

12 Szulovszky János: A magyarországi városállomány 1892-ben. *Történeti Földrajzi Közlemények* 4 (2016) 3–4. sz. 75–86.

minden másodikban (52,1%) kávéház, a többinek ennél több százalékponttal rosszabb értékei voltak (részleges megyeszékhely-szintű városok, illetve részleges középvárosok: 45,5–45,5%), s a kisvárosok közül csak minden harmadik büszkélkedhetett azzal, hogy a településükön van ilyen intézmény.¹³

Még ha első hallásra meglehetősen hangzik is, az adatok azt mutatják, hogy a 208 kávéházzal rendelkező településnek közel a fele, 45,2%-a faluállományhoz tartozott. Természetesen ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a kávéház a falusi életvilág szerves része lett volna, hiszen az a 94 kávéházzal rendelkező falu nem éri el a falvaknak még az egyszázaléknyi hányadát sem, s Petőfi Sándor közismert verse a falu végén nem véletlenül emleget kurta kocsmát, nem pedig kávéházat.

A város és a kávéház elválaszthatatlan, szoros szimbiózisát vallók felvethetik, hogy a kávéházzal rendelkező települések talán pontosabban kijelölik a városállomány halmazát, mint a központi funkciók megléte alapján történő megkonstruálás.

Álljon itt néhány településnév, zárójelben a lakosaik száma 1890-ben: Diósd (857), Sopronszentmárton (851), Szigetcsép (1030), Kapolcs (1222), Felsőkismartonhely (1431), Piliscsaba (1501), Szirák (1514), Németszőgyén (1521), Csorba (1605), Csap (1629), Lajtaújfalu (1781), Lippakeszi (1866), Fülek (1904), Zurány (1931), Baranda (2027), Sasvár (2296), Beled (2437), Etyek (2748), Pécel (2752), Vál (3017), Fertőszentmiklós (3035), Temeshidegkút (3091), Cece (3156), Bégaszentgyörgy (3165), Kóka (3465), Rácalmás (3599), Dunapentele (3637), Ferenchalom (3707), Szelistye (3750), Zagyvarékas (3901), Tiszalök (3954), Izsák (4285). Csupán a nevüket hallva eszébe jutna-e bárkinek, hogy a 19. századi városállomány részének tekintse?

De folytatom a felsorolást a méretük folytán már komolyabb súlyú településekkel. Vajon az Arad megyei Újszentanna (5582), a Nyitra megyei Berezó (5689), Nagykáta (6028), Rákospalota (6264), Kürtös (6582), Kistelek (7459), Ópécska (7743), Újfehértó (7989), Sarkad (8244) Endrőd (10 898), Gyoma (10 867), a Bács-Bodrog megyei Szenttamás (11 728), vagy a csongrádi Mindszent (12 033) inkább tartozna a városok közé 1892-ben, mint a 72 737 lakosú Szabadka, vagy Szatmárnémeti (20 736), Nagyikinda (22 768) és több nagy múltú település, mint Torda (11 079), Segesvár (9618), Gyulafehérvár (8167), Zilah (6474), Lőcse (6318) vagy éppen Székelyudvarhely (5438)? Az előbbiekkal szemben az utóbbi helységekben ugyanis nem működött a vizsgált időmetszetben egyetlen kávéház sem, noha a különböző központi funkciók megléte alapján a funkcionális városok körébe tartoztak, ráadásul annak nem is a legalacsonyabb szintjeihez.

Egyetlenegy momentum, a kávéház megléte vajon erősebb érv-e egy település város jellege mellett, mint az a kb. hatvan tényező, amelyet a funkcionális városállomány megalkotása során figyelembe vettek?

De nézzük inkább, mit mondanak a számok.

1892-ben a 63 megyéből 33 területén nemcsak a városokban, hanem a falvakban is működött kávéház. Ez abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy 19 megyében csak a városokban volt, illetve három felföldi (Árva, Szepes, Ugocsa) és nyolc erdélyi (Csík, Fo-

13 Szulovszky János: A magyarországi városok életvilága a foglalkozások tükrében 1892-ben. *Századok* 155 (2021) 343.

garas, Háromszék, Kisküküllő, Nagyüküllő, Szilágy, Torda-Aranyos, Udvarhely) megye területén egyetlen ilyen intézmény sem akadt. A falusi kávéházak jelenléte ráadásul számos esetben egyáltalán nem volt elhanyagolható mértékű. A 33 megyéből 20-ban a kávéházzal rendelkező városokhoz képest a falvakban működő kávéházak aránya elérte vagy meghaladta az 50%-ot: kilenc megyében (Abaúj-Torna, Békés, Heves, Liptó, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Temes, Ung) falusi volt minden második kávéház, öt megyében (Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Nógrád, Torontál, Gömör és Kishont, Győr) legalább kétharmadnyit tett ki az arányuk, Arad, Borsod, Esztergom és Moson megyében négyből három, Fejér megyében pedig kilencből nyolc falun működött (1. táblázat). A kései utókorral szemben ezen a kortársak egyáltalán nem lepődtek meg. Egy 1882-ben közreadott lexikon azt tartotta fontosnak kijelenteni a vonatkozó szócikkében, hogy a kávéházak „mint a társas élet hathatós emelői folyton terjedtek és jelenleg nemcsak a városokban, hanem kisebb helyeken is fordulnak elő”.¹⁴

A kávéház jelenlétével bíró 52 megyéből 38-nak a területén még a 2%-ot sem érte el azon települések aránya, ahol működött ez az intézmény. Vas megye a 3,9%-os arányával már kimagaslónak számított. 4,3%-kal Fejér és Zala holtversenyben már a képzeletbeli dobogó harmadik fokára állhatott, Sopron és Nyitra – ugyancsak holtversenyben – 5,3%-kal második lehetett. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye rendelkezett e téren a legjobb mutatóval (10,6%), ahol – Budapest adatai nélkül is – már minden 10. településen megtalálható volt ez az intézmény (1. térkép). Az Árva megyétől Krassó-Szörényig húzódó képzeletbeli vonaltól keletre feltűnően szórványos volt a kávéházak jelenléte.

Ha a kávéházzal rendelkező települések eloszlását (2. térkép) megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy míg Erdélyben az országos összesből e településeknek csupán 7,2%-a található, addig a másik három nagytáj¹⁵ részesedése 30% körül mozgott (Alföld: 32,8%, Dunántúl: 30,9%, Felföld: 29%). Ha nemcsak e vállalkozások székhelyeire, hanem az ott működő kávéházak számára is tekintettel vagyunk, akkor némileg módosul a kép: a székesfőváros adatai nélkül számított Alföldön (34,8%) és a Felföldön (31,9%) még erősebb lesz a jelenlét, ugyanakkor a másik két régióban egyaránt csökkenő az aránya (Dunántúl: 27,1%, Erdély: 6,1%). Mivel Magyarország településeinek csak 1,6%-án volt megtalálható ez az intézmény, még a jobban ellátott térségekben is szórványszerűnek tűnnek a kávéházakkal rendelkező települések.

¹⁴ *Magyar Lexikon*. I–XVII. Szerk. Somogyi Ede. Bp., 1879–1885. X. 169.

¹⁵ Jóllehet, nagytájaink nem illeszkednek teljesen a nagyobb közigazgatási, törvényhatósági határokhoz, ám mivel a rendelkezésre álló statisztikákat ez utóbbiak szerinti bontásban adták közre, kénytelenek vagyunk az ehhez legjobban igazodó csoportosítás szerint elemezni az adatokat. Így a továbbiakban – Csató Tamás beosztását követve (Csató Tamás: *A belkereskedelem Magyarországon a 19–20. században*. Bp., é. n. [1994.] 15., 139–141.) – a Dunántúl Baranya, Esztergom, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyék területét jelenti; a Felföldet Abaúj-Torna, Árva, Bars, Bereg, Borsod, Gömör-Kishont, Heves, Hont, Liptó, Máramaros, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Ugocsa, Ung, Zemplén, Zólyom megyék alkotják, az Alföldet Arad, Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Temes és Torontál megyék képezik, Erdély pedig Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Krassó-Szörény, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeged, Szilágy, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Udvarhely megyék területét öleli magába.

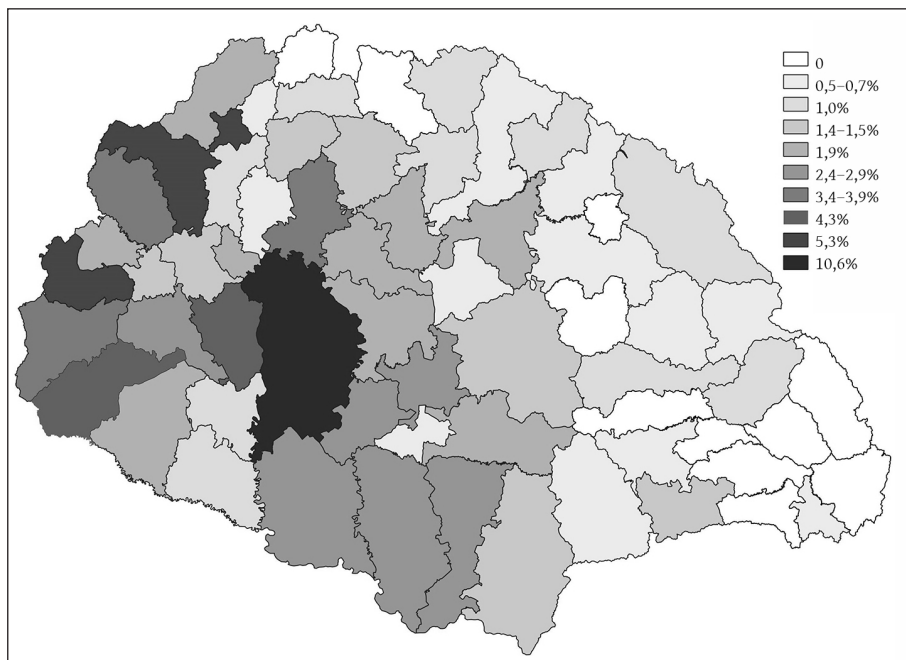

1. táblázat. A kávéházak megoszlása Magyarország megyéiben 1892-ben

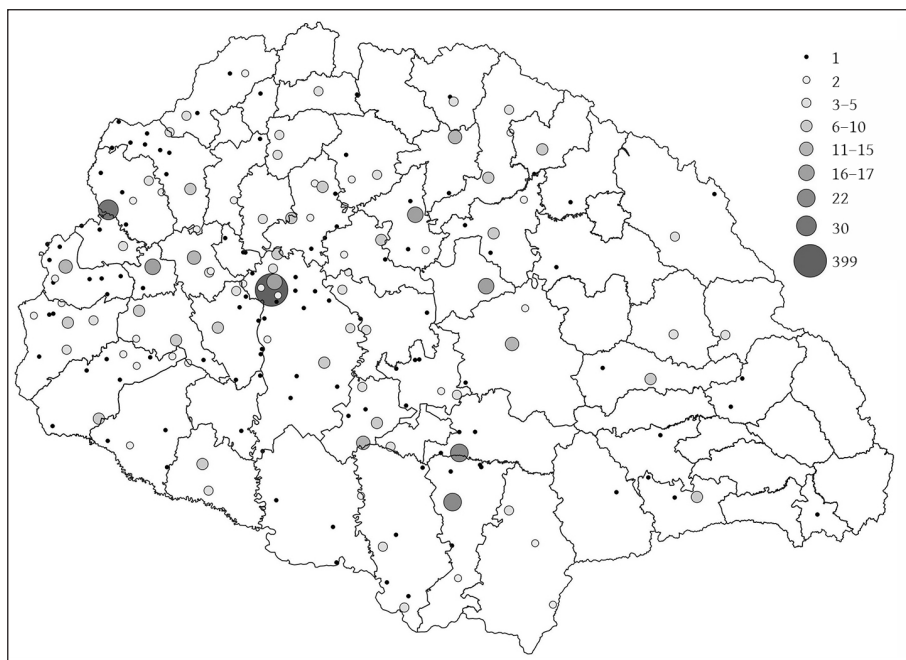
Megye	Városi	Falusi	Kávéházzal rendelkező falvak városokhoz viszonyított aránya (%)	Települések száma	A megyében kávéházzal rendelkező települések aránya
Fejér	1	8	88,9	9	4,3
Arad	1	3	75,0	4	1,9
Borsod	1	3	75,0	4	1,9
Esztergom	1	3	75,0	4	1,9
Moson	1	3	75,0	4	1,9
Pest-Pilis-Solt-Kiskun*	6	16	72,7	22	10,6
Nógrád	2	5	71,4	7	3,4
Gömör és Kishont	1	2	66,7	3	1,4
Győr	1	2	66,7	3	1,4
Torontál	2	4	66,7	6	2,9
Sopron	4	7	63,6	11	5,3
Abaúj-Torna	1	1	50,0	2	1,0
Békés	3	3	50,0	6	2,9
Heves	2	2	50,0	4	1,9
Liptó	1	1	50,0	2	1,0
Máramaros	1	1	50,0	2	1,0
Sáros	1	1	50,0	2	1,0
Szabolcs	2	2	50,0	4	1,9
Temes	3	3	50,0	6	2,9
Ung	1	1	50,0	2	1,0
Pozsony	4	3	42,9	7	3,4
Bács-Bodrog	3	2	40,0	5	2,4
Csongrád	3	2	40,0	5	2,4
Nyitra	7	4	36,4	11	5,3
Bihar	2	1	33,3	3	1,4
Komárom	2	1	33,3	3	1,4

* Budapest nélkül.

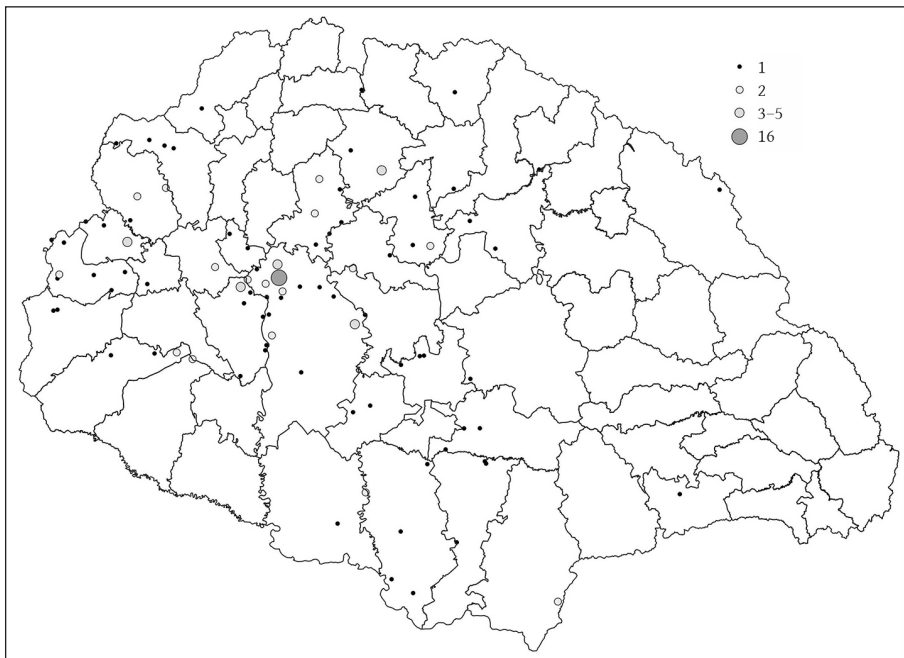
Megye	Városi	Falusi	Kávéházzal rendelkező falvak városokhoz viszonyított aránya (%)	Települések száma	A megyében kávéházzal rendelkező települések aránya
Krassó-Szörény	2	1	33,3	3	1,4
Szeben	2	1	33,3	3	1,4
Zala	6	3	33,3	9	4,3
Jász-Nagykun-Szolnok	3	1	25,0	4	1,9
Trencsén	3	1	25,0	4	1,9
Vas	6	2	25,0	8	3,9
Veszprém	4	1	20,0	5	2,4
Alsó-Fehér	1	0	0,0	1	0,5
Baranya	2	0	0,0	2	1,0
Bars	2	0	0,0	2	1,0
Bereg	1	0	0,0	1	0,5
Beszterce-Naszód	1	0	0,0	1	0,5
Brassó	1	0	0,0	1	0,5
Csanád	1	0	0,0	1	0,5
Hajdú	1	0	0,0	1	0,5
Hont	1	0	0,0	1	0,5
Hunyad	1	0	0,0	1	0,5
Kolozs	2	0	0,0	2	1,0
Maros-Torda	2	0	0,0	2	1,0
Somogy	4	0	0,0	4	1,9
Szatmár	1	0	0,0	1	0,5
Szolnok-Doboka	1	0	0,0	1	0,5
Tolna	2	0	0,0	2	1,0
Turóc	1	0	0,0	1	0,5
Zemplén	3	0	0,0	3	0,7
Zólyom	2	0	0,0	2	1,5

1. térkép. A kávéházakkal rendelkező települések aránya Magyarország megyéiben 1892-ben

2. térkép. A kávéházak száma Magyarország településein 1892-ben

3. térkép. A kávéházak száma Magyarország falvaiban 1892-ben

Figyelemre méltó, hogy a faluállományban lévő kávéházak térbeli eloszlása (3. térkép) hasonló mintázatra utal, mint amit Magyarország megyéiben a kávéházakkal rendelkező települések aránya kirajzolt (vö. 1. térkép).

Jóllehet, számos kisebb településen is jelen volt, miközben nagyon sok városból hiányzott, azonban mégis lehet annak a véleménynek alapja, hogy a kávéházak száma és az urbanizáció között összefüggés van, legalábbis Budapest esetében. Zeke Gyula adatai szerint a fővárosban a 19. század közepén 60, 1872-ben 150, 1885-ben 200, 1894-ben pedig 355 volt belőlük, „hogy elképesztő ugrást mutatva 1896-ban, a millennium évében több mint 600 álljon nyitva, s várja vendégeit”.¹⁶ Bár az utóbbi szám minden bizonnyal téves, mert alighanem benne foglaltatik a kávémérések száma is (erre a gyanúra nemcsak Forrai Judit közlése ad okot, aki szerint „1896-ban 249 kávéház és 426 kávé mérés működött”,¹⁷ hanem *A Pallas nagy lexikonának* az adata is, amely 1895-ben a kávéházak és kávémérések számát összesen 663-ban adja meg¹⁸), azonban az a körülmény, hogy Pest-Budán 1851-ben 173 ezer fő, a kiegyezés idején 250 ezer, 1880-ban 403 ezer, 1890-ben mintegy félmillió, 1900-ban pedig már 861 ezer főre rúgott a főváros lakossága, szorosnak tűnő korrelációt mutat. E kijelentést azonban nem árt fenntartásokkal kezelni, mivel az ismertetett adatok alapján feltűnő a kávéházak számának hullámválása: a Jekel-

16 Zeke Gyula: Bécs és Budapest. A fővárosok kávéházi kultúrája a fénykor évtizedeiben (1880–1914). *Korunk* 3 (2003) 5. sz. 45.

17 Forrai Judit: Kávéházak és kéjnlők. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 119.

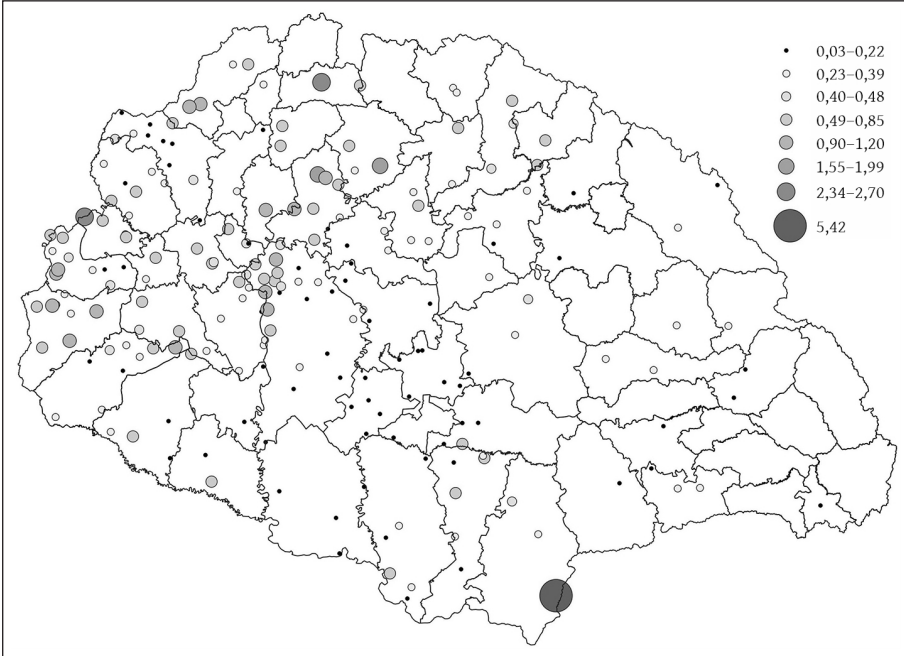
18 *A Pallas nagy lexikona*. I–XVI. Szerk. Bokor József – Gerő Lajos. Bp., 1893–1897. X. 288.

falussy-címtár 1892-ben 399-et említ, Zeke szerint 1894-ben 355 volt, Forrai 1896-ban pedig 249-ről tud a fővárosban, s a *Budapesti Negyed* kávéházi tematikus számának listája 1912-ből 322-t sorol fel.¹⁹

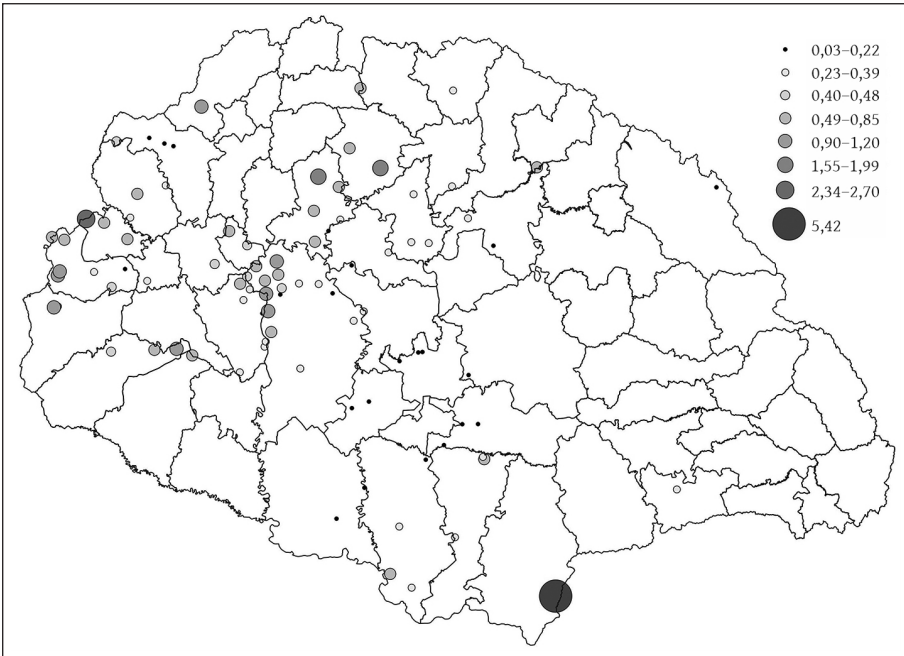
Ha az abszolút számok adatai helyett inkább azt a viszonyszámot nézzük, hogy Magyarországon hány kávéház jutott ezer lakosra (H), azt tapasztaljuk, hogy a faluállomány jelentős része jó néhány városnál is nagyobb arányt tud felmutatni (4., 5. térkép).

Néhány falu esetében kiugróan magas az iparossűrűség, az ezer lakosra jutó kávéháztulajdonosok (tulajdonképpen: kávéházak) (H) értéke. Ez Herkulesfürdő [Băile Herculane, Románia] esetében 5,4 volt, ugyanis a 369 lakosú településen két kávéház is üzemelt. Feleekkora értékkel állt a rangsor második helyén Liptószentmiklós [Liptovský Mikuláš, Szlovákia], amelynek 1854 fős népessége öt kávéház közül választhatott, hogy melyikbe ül be. Aligha véletlen, hogy a társadalmi élet fontos színteréül szolgáló intézményből ennyi működött itt, hiszen a város a szlovák nemzeti ébredés központjának számított. 2,3 iparossűrűséggel a harmadik a 428 lakosú Moson megyei Királyhida [Bruckneudorf, Ausztria] volt. A település neve sokak számára ismerősen csenghet, mivel Jaroslav Hašek örökbecsű regénye – *Švejk*, egy derék katona kalandjai a világháborúban – egyik fejezetének a helyszíne volt. Ugyanis a falu az Osztrák–Magyar Monarchia egyik katonai kiképzőtáborának is helyet adott. E körülmény egyúttal magyarázatul szolgál arra, hogy miért is létesített itt egy vállalkozó kávéházat: aligha a helyi népesség, sokkal inkább az itt szolgáló tisztek igénye teremtette meg a működésének a feltételét. Jóllehet, a negyedik helyen álló Gömör megyei falu, Tornalja [Tornaľa, Szlovákia] fejlődése számára nagy fellendülést hozott a vasút kiépülése, amelynek révén a környék politikai, gazdasági és kulturális központjává vált, ám ezzel együtt is fölöttébb figyelemre méltó, hogy itt ezer lakosra két kávéház is jutott, mivel három működött az 1510 fős helységben. A Nógrád megyei Gácson [Halič, Szlovákia] 1,5 volt az iparossűrűség értéke: az 1294 lélekszámú faluban két kávéház is volt. Ezek az ezer lakosra jutó arányszámok azért is feltűnően magasak, mivel ekkor a csaknem félmillió székelyfővárosban a 399 kávéház révén mindössze 0,8 volt ez a mutató. Ennél az értéknél a már említett helységekkel együtt összesen kilenc város és 14 falu rendelkezett jobb értékkel. Az utóbbiak közül néhánynál magyarázatul szolgálhat a jelenlétre és a népességhez viszonyított magas arányra, hogy Herkulesfürdőhöz hasonlóan fürdőhelyek (Balatonfüred, Siófok, Trencsénteplic) voltak, azonban a legtöbb településnél még kérdőjelek követik a kérdést, hogy miért létesült pont ott ez az intézmény (*Függelék*). A válasz, meglehetősen talán nem is olyan bonyolult. Lehetséges, pusztán a játék, konkrétan: a biliárdozás lehetősége elegendő magyarázatként szolgál.

¹⁹ *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 296., 298–315.

4. térkép. Az ezer lakosra jutó kávéházak aránya 1892-ben

5. térkép. Az ezer lakosra jutó kávéházak aránya Magyarország falvaiban 1892-ben

Milyen igényeket elégített ki a kávéház?

Varga Éva „a »városi ember« materiális helyzetével és igényeivel” magyarázza a kávéházak funkcióit.²⁰ Nem mellőzhetjük tehát annak megválaszolását: mi mindenre és mi mindenre szolgáltak a kávéházak? Már csak azért is szükséges ezt tisztázni, mivel így talán magyarázatot kaphatunk arra is, hogy miért lehetett a faluállományban is fizetőképes kereslet erre az intézményre.

Az 1882-ben megjelent *Magyar Lexikon* X. kötete ekképp határozza meg a kávéházat: „a vendéglők azon faja, melyben kizárólag kávé mértek, de jelenleg emellett még más nem szeszes, sőt szeszes italokat is mérnek és emellett újságok olvasása és eszmecsere által a társadalomban kiszámíthatatlan hatással vannak”.²¹ A *Pallas nagy lexikonában* többek között ez áll definíció gyanánt:

„... az az utcai földfeletti üzlethelyiség, melyben kávé, tea, csokoládé, italmérési engedély tárgyát nem képező szeszes italok, az utóbbiakhoz szükséges nedvek, végre az elősorolt cikkekkel fogyasztatni szokott sütemények mindig kaphatók, melyben legalább két rendes nagyságú tekeasztal folytonosan a közönség rendelkezésére áll, kivéve a külteleken és szállókban levő kávéházak, melyekben egy tekeasztal is tartható, végre mely kávéházfelirattal van megjelölve. Kávéházi vagy kávémérési üzlet nyitására engedélyt csakis teljesen megbízható egyén nyerhet. A megbízhatóság a rendőrségnek külön e célra kiállított bizonyítványával igazolandó. Engedélyt egyáltalában nem nyerhet az, ki nyereségvágyból elkövetett büntettért vagy vétségért büntetve volt és az, ki bordélyházat tart. A vendégek szolgálatára kifogástalan előéletű egyének alkalmazandók.”²²

Némely törvényhatóság, mint például Kolozsvár városáé, 1901-ben megelégedett azzal is, ha „legalább egy tekeasztal állandólag a közönség rendelkezésére áll”.²³ A kávéház tehát vendégei számára egyszerre szolgált az élelmiszerek meghatározott körével, illetve a kikapcsolódás bizonyos formái biztosításával. Közös könyvükben Bevilacqua Borsody Béla és Mazsáry Béla a régi kávéjog lényegének tartják a játékjogot²⁴ – a régi billiárdjogot –, amely, úgy tűnik, vendégcsalogató és -marasztaló gyanánt a kezdetektől hozzá tartozott a kávéházak portfóliójához. Ehhez képest az újságolvasás biztosítása későbbi fejlemény lehet, aligha véletlen, hogy a *Pallas nagy lexikona* és a különböző jogszabályok²⁵ ennek meglétét nem tekintették a kávéház működtetéséhez nélkülözhetetlen feltételnek. Ezzel együtt, a korabeli beszámolók tanúsága szerint az újságok járatását általában még-

20 Varga: Hölgyközönség, 69.

21 *Magyar Lexikon*, X. 168.

22 *A Pallas nagy lexikona*, X. 288.

23 Gyarmati Zsolt: Kávéházak a dualizmus kori Kolozsváron. *Korunk* 3 (2003) 5. sz. 32.

24 Bevilacqua Borsody Béla – Mazsáry Béla: *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávésmesterség 1535–1935*. I–II. Bp., 1935. II. 1235.

25 *Ipartörvények és jogszabályok*. Szerk. Lexa Ferenc – Glück Miksa. Bp., 1941. [2. kiad.] 537.; Kemény Dezső: *A magyar iparigazgatás jogszabályai. Törvények, rendeletek, joggyakorlat*. I–II. Bp., 1943. I. 595–596.

is olyan fontos beruházásnak tekintették a kávéház-tulajdonosok, amely a vendégforgalom ez irányú igénye miatt megtérül. Annyiban is több volt ez az intézmény egy boltnál, hogy az ide betérők huzamosabb ideig tartózkodtak a helyiségeiben, mivel a társadalmi érintkezés, az információcsere sajátos színterül is szolgált. „A kávéházban minden vendég egy nagyvonalúan megnagyobbított lakószobára lelt, amit saját erejéből nem engedhetett volna meg magának, ahol társas életet élhetett.”²⁶

A köztudatban sokáig az a kép élt, hogy a kávéház az értelmiségnek, s azon belül különösen a művészek társasági életének volt a jellegzetes helyszíne. A jeles történész, Gyáni Gábor e vélekedéssel szembeszállva már a dolgozata címével is azt hangsúlyozza – *A kávéházba járó polgár* –, hogy ezt indokolt inkább egy tágabb társadalmi réteg csoportkultúrájához kötni. Határozottan kijelenti, hogy a kávéház a „modern nagyváros polgári középosztálya adekvát kulturális” intézménye.²⁷ Úgy véli, nem önmagában vonzotta a kávé – vagy esetenként más ital – fogyasztása a polgárokat a kávéházba, „ennél nagyobb erővel hatott rájuk a kávéházakban olvasható újságok, napi- és hetilapok nemegyszer igen bő választéka. Nem túlzás kijelenteni: a kávéházak talán fő szolgáltatása a szabad újságolvasásban, e kvázi könyvtári olvasótermi szolgáltatásban rejlett”.²⁸ Sommásan kijelenti, hogy a „kávéivás és újságolvasás – a kettő együtt, egymást erősítve ruházta fel határozott polgári jelentéssel a 19. századi és a 20. századi kontinentális európai kávéházakat”.²⁹ Mindkét fogyasztói cselekvést összecsomózza a polgári ethosszal. Azt, hogy a kávéivás kultuszának az arisztokrácia korábbi gyakorlatától eltérően nem zárt körben, hanem a kávéház félnyilvános világában hódolnak, jelentős változásként könyveli el, s Jürgen Gerhards gondolatát magáévá téve kiemeli:

„... amikor a modern városi középosztály tagjai e szenvedélyüknek a kávéházba beülve hódolnak, »nem a forma és a ceremónia, hanem az ital és az annak tulajdonított fiziológiai hatások állnak a középpontban. A kávé józanná és eberré tevő hatása megfelel a modern fejlődést kísérő protestáns etika elveinek: a józanságnak és a mértékletességnek. A kávé ezzel egyúttal a kulturális síkon fellépő racionalizmus és a protestantizmus kémiai-farmakológiai megfelelője. A két dimenzió összhangban áll egymással, és együtt konstituálja a racionális, érzelmeit uraló és józanul tervező embert... Érzékennyé teszi az észlelést, serkenti a gondolkodást.«”³⁰

A rendszeres újságolvasást a modern polgári műveltség egyik elemeként értelmezi: a kávéház

„... közkedveltsége abból ered, hogy új értelmet nyert a műveltség a polgárság körében. [...] Ha, módfelett sommásan, összefoglaljuk a sajátlagosan polgári műveltség-

26 Droste: *Kávéház az Osztrák–Magyar Monarchiában*, 17.

27 Gyáni: *A kávéházba járó polgár*, 68.

28 Uo. 62–63.

29 Uo. 68.

30 Uo. 66–67.

eszményt (melyet mint életformát, percepciók kultúráját szélesen értjük), akkor azt emelhetjük ki jellegzetes vonásaként, hogy [...] megnőtt a jelentősége annak a fajta tudásnak, a tudás azon tartománya iránti törekvésnek, mely a folytonos jólérsütléségen alapul. Olyan folyton karbantartott műveltségéről és mentális készenléti állapotáról van ebben az esetben szó, amely a nagyváros és a modern (piaci) világ gyors változásai, egyúttal nehezen átlátható viszonyai között az alkalmazkodás, az eligazodás napi stratégiáihoz megadja a kellő támaszt. Olyan folytonos bővítésre és átalakításra szoruló, a magatartás rugalmasságát segítő kulturális univerzumra támaszkodó igény, amely éppen a nagyvárosi sajtó szüntelen búvárlásával elégíthető ki a kívánatos módon. Ennek belső szükségletére adott pozitív választ a kávéház, amikor elengedhetetlen lapkínálatával fórumot kínált az újságolvasási szokások tömeges kielégítéséhez, egyúttal ösztönzően hatott egy ilyen autentikusan polgári szociabilitás elterjesztésére.”³¹

Interpretációja alapján a kávéház a polgári kultúra egyik csúcsteljesítményének tűnik.

„A jelző, hogy egy intézmény polgári, egyszerre két dolgot jelent: jelenti elsőként használóinak, a vele élőknek határozott osztályösszetételét; s jelenti másodikként annak az image-nek a szociális tartalmát, melyet az adott intézmény működési módjával, az általa betöltött funkcionál fogva, s azáltal, ahogy e funkciót betölti, a használói számára reprezentál. A kávéház ennek megfelelően azért minősül – kivált a 19. században és századunk első néhány évtizedében – igazi polgári intézménynek, mert mindenekelőtt a polgári középosztály adta közönségét, s mert a középosztály, a nagyvárosi polgárság életmódját, fogyasztási kultúráját és szociabilitását híven reprezentáló, azt mintegy fémjelző jelentés tapadt a kávéház fogalmához, még akkor is, midőn mind többen lettek vendégei a polgárság alatti rétegek tagjai vagy a kispolgári szűkösség viszonyaiba kényszerült értelmiségiek.”³²

E magasztos megfogalmazások a kávéház ideologikus apoteózisát nyújtják. Sajnálattal, hogy a szerző nem vesz tudomást olyan, a kávéház intézményéhez szorosan kapcsolódó jelenségekről, amelyek beárnyékolhatnák a kávéház fennkölt jellegét.

Először is, voltaképpen csak a polgárság, illetve a középosztály (nagy)városi kávéházaira fókuszált, tudomást sem vett a kisvárosi vagy pláne falusi megjelenéseiről, s úgy tett, mintha ez az intézmény – és ezzel szoros összefüggésben a látogatói köre – homogén lett volna, holott nemcsak „nagyobrendű”, hanem „kisebbrendű” kávéházak is működtek, még hozzá nem is kis számban.³³

A méltányosság és a teljes kép érdekében szükséges megjegyezni, nincs könnyű helyzetben a kutató, mert miközben az „elit” intézményekről az azt látogató, magasabban kvalifikált vendégkör jóvoltából meglehetősen bőséggel áll rendelkezésre ránk maradt infor-

31 Gyáni: A kávéházba járó polgár, 68.

32 Uo. 58.

33 Gyarmati: Kávéházak, 28–32.

máció, addig a hierarchia alsó részén elhelyezkedő kávéházak népe nem törődött azzal, hogy dokumentálja az ott töltött idejét. Gyarmati Zsolt arra figyelmeztet, ezért az „esetükben a közvetlen források által továbbított, torzított képpel szembesülünk. Alig könnyebb a dolgunk a rangosabb kávéházak esetében, hiszen itt az emlékirodalom sarkított jellemzéseire, illetve a hírlapi klisékre, hirdetésekre támaszkodva csupán részleges rekonstrukciót tudunk végezni.”³⁴

A kávéház kezdettől fogva több volt, mint a kávé elfogyasztásának, illetve a sajtó olvasásának színhelye. A „játékok otthona”, vagyis játékosház szerepét is betöltötte. „A legelső kávéházakban, ahol édességet és hűtött üdítőket is árultak, a tulajdonos egyben játékmester is volt. Így vált szórakozóhellyé, ahol a szabad idejüket vígan eltölthették a vendégek.”³⁵ A játékba való belefeledkezés egyfajta menekülés is volt a világ gondjaitól. Amint azt Szabó Márta hangsúlyozza, a kávéház „az »öntudatvesztés« színhelye, hiszen amióta az ember rádöbbsent mulandóságára, egyfolytában narkózist szed ellene”.³⁶ Emlekeztetek arra, hogy ez ugyanazon a helyszínen zajlik, mint a Gyáni által tételezett „észlelés érzékenyítés” és „gondolkodást serkentés”. S van még tovább is. Nemcsak biliárdozni lehetett és ártatlan kártyapartikat folytatni. Jó néhányan nem a racionalitásuk megélése, hanem éppen ellenkezőleg, a játékszenvedélyük kiélése miatt (is) jártak ide. A kávéházak között mindig akadtak kétes hírűek is, ily módon még ha folyamatosan tiltották is, a szerencsejátékok és az emiatt történő razziaák végigkísérték ennek az intézménynek a történetét.³⁷ Ugye, azért a szerencsejáték sem igazán összeegyeztethető az emlegetett protestáns etika megélésével. S akkor még nem is beszéltünk a prostitúcióról.

„A köztudat ma csupán az irodalmi kávéházakról, pontosabban bizonyos kávéházaknak a magyar irodalomban betöltött szerepéről őriz emléktörödékeket, jóllehet számos egyéb funkció kötődött hozzájuk” – jelenti ki Forrai Judit, majd így folytatja: „Közülük is tán a legelfeledettebb az a szerep, melyet a nagyvárosi prostitúció intézményesülésében, utóbb pedig állandósuló szerkezetében játszottak.”³⁸ Mint minden olyan vendéglátóipari vagy szórakoztatási céllal létesített helyiségnek, amelyek működése együtt jár a két nem találkozásával, így a kávéháznak is kialakult egy kifejezett „szexuális jellege” is.³⁹ A városokban a szex- és a szórakoztatóiparban nemcsak a bejelentett, bárcával rendelkező bordélyházi nők üzték iparukat, hanem a kávéházak is közkedvelt helyeivé váltak a „húspiaci” üzlet megkötésének.⁴⁰ Volt, hogy maguk a kávéház-tulajdonosok vállalták fel ennek a jól jövedelmező üzletágnak a koordinálását, volt, hogy csupáncsak tudomásul vették a létét. Amint Nagy Beáta írja, „cinkosok voltak a kávéházi prostitúció eltűrésében maguk a kávé-sok is, mivel bizonyos vendégek számára mégiscsak vonzóbbá válhatott így a kávéház, ezáltal hozzájárult forgalmának és a fogyasztásnak a növekedéséhez”.⁴¹

34 Gyarmati: Kávéházak, 28.

35 Szabó Márta: Biliárd és szerencsejátékok a kávéházban. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 261.

36 Uo. 262.

37 Gyarmati: Kávéházak, 34.

38 Forrai: Kávéházak és kéjnlők, 110.

39 Uo. 111.

40 Uo. 112.

41 Nagy Beáta: Nők a kávé-sok és a kávéházi alkalmazottak között. *Budapesti Negyed* 4 (1996) 2–3. [12–13.] sz. 99.

Úgy vélem, bár kétségtelen, hogy a kávéfogyasztás és az újságolvasás lehetőségének biztosítása alapvető elemét képezte a kávéház intézményének, azonban ez nem csupán kulináris és intellektuális élményt kínált, lehetőséget nyújtott továbbá játékra, akár a zene szórakozásra (a minőségileg értékelhetetlen „macskazenétől” a valódi művészi produkciókig meglehetősen széles spektrumban⁴²) és pihenésre, de akár ott helyben végzett szellemi munkára, tárgyalások lebonyolítására és üzletkötésekre egyaránt – ez utóbbiba beleértve a házasságon kívüli testi kapcsolat létesítése céljából erre készségecs hölgyekkel való megállapodást is.

E széles szolgáltatási paletta magyarázatul szolgál arra, hogy nemcsak a városiak körében volt igény és fizetőképes kereslet mindarra, amit a kávéház jelentett. Így érthetőbb az is, miért volt életképes ez az intézmény olyan településeken, ahol kaszárnyák voltak vagy éppen üdülöhely, fürdő működött.

Összegzés

Jelen dolgozat is megerősíti azt az igazságot, hogy miként önmagukban a statisztikai adatok révén nem lehet hiánytalanul értelmezni és feltárni a múltbeli jelenségeket, mert ahhoz más, narratív források és a szakirodalom eddigi eredményeinek az ismerete is szükséges, akképpen a kutató előzetes ismeretei alapján a kétségtelenül biztosnak tűnő, axiómaszerű kijelentések is igénylik az adott témára vonatkozó teljes körű – beleértve a statisztikai – adatok bevonását az elméleti igényű következtetések verifikálásához. Mert például lehet ugyan, hogy a kávéház-látogatók bizonyos köre számára az ott elérhető újságokból nyert és általuk rendszeresen frissen tartott információik eminensen szolgálták a világban való jobb eligazodást, azonban a lapok nemcsak különböző színvonalú hírekkel – köztük pletykák közreadásával – elégtették ki az olvasók kíváncsiságát, hanem más, szórakoztató és nem kizárólag művészi, irodalmi igényű tartalmakkal is. Jóllehet, a kávé közismert hatása az, hogy serkenti az agyat, azonban azért túlzásnak tűnik a fogyasztását a polgári ethosz egyik elemeként az egekig magasztalni, mert arról sem érdemes megfeledezni, hogy ez egyfajta függőséggel is jár: a kávéhoz hozzászokó ember szervezete egy idő után nem tud megenni nélküle, rendszeresen erősen szükségét érzi az újabb koffeinadaghoz jutásnak, amelyet megerősít az ezzel együtt járó kulináris élmény, illetve elfogyasztásának rendszerint ceremonialis körülménye is. A kávéházak és a szolgáltatásaikat igénybe vevők sokkal színesebbek voltak, mint ahogy azt egyes publikációk láttatni szeretnék. Az adataink tanúsága szerint egyáltalán nem tekinthető pusztán (nagy) városi intézménynek, s vendégköre sem volt olyan homogén, alapvetően csak polgári elemekből álló, mint némelyek feltételezik. Nem azért, mert idővel „mind többen lettek vendégei a polgárság alatti rétegek tagjai vagy a kispolgári szűkösség viszonyaiba kényszerült értelmiségiek”, hanem mert maga ez a vendéglátóhely eleve nem csak egy réteget céltott meg: egyaránt működtek elit, „nagyobbrendű”, illetve „kisebbrendű”, sőt, kifeje-

42 Lásd Saly Noémi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba*. Bp., 2005.

zetten kétes hírű kávéházak is. A szakirodalom és a korabeli beszámolók arról is hangsúlyosan szólnak, hogy a „játékok otthona” szerepét már a kezdettől fogva betöltötte, s olykor tiltott szerencsejátékoknak is helyet adott. Továbbá megtűrt, vagy esetenként kifejezetten támogatott módon szorosán kapcsolódott hozzá a prostitúció intézménye is. Nem véletlen, hogy a 19. század végi közvélemény – és még később is, meglehetősen hosszú ideig – az erkölcstelen viselkedés megnyilvánulásának tartotta, ha egy hölgy egyedül keresett fel egy kávéházat, s nem valamelyik férfi hozzátartozójával.

Úgy vélem, ha már korábban publikálásra kerültek volna az általam most ismertetett adatok, a kávéházak városi jellegéről árnyaltabb vélekedést vetettek volna papírra az idézett jeles szakemberek. A kávéházra is érvényes az a kutatói tapasztalat, mely szerint sokkal összetettebb jelenség volt annál, hogy pusztán egy vagy két tényezőre visszavezetve meg lehessen magyarázni korabeli népszerűségét.

Függelék

Kávéházak Magyarországon 1892-ben

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Abaúj-Torna	Abaújszántó	falu	4 156	1	0,2
Abaúj-Torna	Kassa	város	28 884	15	0,5
Alsó-Fehér	Nagyenyed	város	5 932	1	0,2
Arad	Arad	város	42 052	22	0,5
Arad	Kürtös	falu	6 582	1	0,2
Arad	Ópécska	falu	7 743	1	0,1
Arad	Újszentanna	falu	5 582	1	0,2
Bács-Bodrog	Ada	falu	11 074	2	0,2
Bács-Bodrog	Baja	város	19 485	1	0,1
Bács-Bodrog	Szenttamás	falu	11 728	1	0,1
Bács-Bodrog	Újvidék	város	24 717	1	0,0
Bács-Bodrog	Zombor	város	26 435	1	0,0
Baranya	Pécs	város	34 067	7	0,2
Baranya	Siklós	város	4 956	3	0,6
Bars	Körmöcbánya	város	9 179	1	0,1
Bars	Léva	város	7 400	2	0,3
Békés	Békéscsaba	város	34 243	2	0,1
Békés	Endrőd	falu	10 898	1	0,1
Békés	Gyoma	falu	10 867	1	0,1
Békés	Gyula	város	19 991	3	0,2
Békés	Orosháza	város	19 956	1	0,1
Békés	Szarvas	falu	24 393	1	0,0
Bereg	Beregszász	város	8 078	1	0,1
Beszterce-Naszód	Beszterce	város	9 109	3	0,3
Bihar	Nagyvárad	város	38 557	13	0,3
Bihar	Sarkad	falu	8 244	1	0,1
Bihar	Székelyhíd	város	4 507	2	0,4
Borsod	Mezőcsát	falu	5 215	2	0,4
Borsod	Mezőkeresztes	falu	4378	1	0,2
Borsod	Miskolc	város	30 408	17	0,6

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Borsod	Sajószentpéter	falú	3 377	1	0,3
Brassó	Brassó	város	30 739	1	0,0
Csanád	Makó	város	32 663	3	0,1
Csongrád	Csongrád	város	20 802	4	0,2
Csongrád	Hódmezővásárhely	város	55 475	6	0,1
Csongrád	Kistelek	falú	7 459	1	0,1
Csongrád	Mindszent	falú	12 033	1	0,1
Csongrád	Szeged	város	85 569	11	0,1
Esztergom	Esztergom	falú	2 544	1	0,4
Esztergom	Esztergom	város	9 349	1	0,1
Esztergom	Németszőgyén	falú	1 521	1	0,7
Esztergom	Párkány	falú	2 417	1	0,4
Fejér	Bicske	falú	6 035	3	0,5
Fejér	Cece	falú	3 156	1	0,3
Fejér	Diósd	falú	857	1	1,2
Fejér	Dunapentele	falú	3 637	1	0,3
Fejér	Ercsi	falú	5 673	1	0,2
Fejér	Etyek	falú	2 748	1	0,4
Fejér	Rácalmás	falú	3 599	1	0,3
Fejér	Székesfehérvár	város	27 548	9	0,3
Fejér	Vál	falú	3 017	1	0,3
Gömör és Kishont	Nyustya	falú	1 480	1	0,7
Gömör és Kishont	Rimaszombat	város	5 562	2	0,4
Gömör és Kishont	Tornalja	falú	1 510	3	2,0
Győr	Győr	falú	4 967	3	0,6
Győr	Győr	város	22 795	16	0,7
Győr	Tét	falú	3 265	1	0,3
Hajdú	Debrecen	város	56 940	17	0,3
Heves	Eger	város	22 427	7	0,3
Heves	Füzesabony	falú	4 116	1	0,2
Heves	Gyöngyös	város	16 124	2	0,1
Heves	Pásztó	falú	5 111	1	0,2

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Hont	Ipolyság	város	3 247	3	0,9
Hunyad	Szászváros	város	5 650	1	0,2
Jász-Nagykun-Szolnok	Jászárokszállás	falu	11 189	2	0,2
Jász-Nagykun-Szolnok	Jászberény	város	24 331	3	0,1
Jász-Nagykun-Szolnok	Karcag	város	18 197	1	0,1
Jász-Nagykun-Szolnok	Szolnok	város	20 748	3	0,1
Kolozs	Bánffyhunad	város	3 666	1	0,3
Kolozs	Kolozsvár	város	32 756	8	0,2
Komárom	Komárom	város	13 076	11	0,8
Komárom	Tata	város	6 925	4	0,6
Komárom	Tóváros	falu	4 257	2	0,5
Krassó-Szörény	Herkulesfürdő	falu	369	2	5,4
Krassó-Szörény	Karánsebes	város	5 464	2	0,4
Krassó-Szörény	Lugos	város	12 489	5	0,4
Liptó	Csorba	falu	1 605	1	0,6
Liptó	Liptószentmiklós	város	1 854	5	2,7
Máramaros	Kőrösmező	falu	7 620	1	0,1
Máramaros	Máramarossziget	város	14 758	5	0,3
Maros-Torda	Marosvásárhely	város	14 212	1	0,1
Maros-Torda	Szászrégen	város	6 057	1	0,2
Moson	Királyhida	falu	428	1	2,3
Moson	Magyaróvár	város	3 302	1	0,3
Moson	Moson	falu	4 815	3	0,6
Moson	Zurány	falu	1 931	1	0,5
Nógrád	Balassagyarmat	város	7 738	7	0,9
Nógrád	Fülek	falu	1 904	1	0,5
Nógrád	Gács	falu	1 294	2	1,6
Nógrád	Kisterenye	falu	2 698	1	0,4
Nógrád	Losonc	város	7 460	7	0,9
Nógrád	Szécsény	falu	3 518	2	0,6
Nógrád	Szirák	falu	1 514	1	0,7
Nyitra	Berezó	falu	5 689	1	0,2

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Nyitra	Érsekújvár	város	11 299	2	0,2
Nyitra	Galgóc	város	7 216	1	0,1
Nyitra	Miava	város	9 997	1	0,1
Nyitra	Nyitra	város	13 538	6	0,4
Nyitra	Pöstyén	falu	4 643	1	0,2
Nyitra	Sasvár	falu	2 296	1	0,4
Nyitra	Szokolca	város	4 926	1	0,2
Nyitra	Szenice	város	2 922	1	0,3
Nyitra	Vágújhely	város	5 075	3	0,6
Nyitra	Verbó	falu	4 645	1	0,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Abony	falu	12 012	3	0,3
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Budakeszi	falu	3 635	2	0,6
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Budapest	székes-főváros	491 938	399	0,8
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Dömsöd	falu	4 069	2	0,5
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Gödöllő	város	4 844	1	0,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Izsák	falu	4 285	1	0,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kecskemét	város	48 493	7	0,1
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kiskőrös	város	7 878	1	0,1
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kiskunfélegyháza	város	30 326	1	0,0
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kispest	falu	4 913	2	0,4
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kóka	falu	3 465	1	0,3
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Monor	város	7 027	1	0,1
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Nagykátá	falu	6 028	1	0,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Pécel	falu	2 752	1	0,4
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Piliscsaba	falu	1 501	1	0,7

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Rákospalota	falu	6 264	1	0,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Soroksár	falu	12 143	1	0,1
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Szentendre	falu	4 260	4	0,9
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Szigetcsép	falu	1 030	1	1,0
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Újpest	falu	23 521	16	0,7
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Vác	város	14 450	6	0,4
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Zagyvarékas	falu	3 901	1	0,3
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Zsámbék	falu	4 174	2	0,5
Pozsony	Bazin	város	4 507	1	0,2
Pozsony	Malacka	város	4 211	1	0,2
Pozsony	Nagyszombat	város	11 500	4	0,4
Pozsony	Pozsony	város	52 411	30	0,6
Pozsony	Somorja	falu	2 643	1	0,4
Pozsony	Szenc	falu	3 315	2	0,6
Pozsony	Szered	falu	5 227	2	0,4
Sáros	Eperjes	város	10 371	3	0,3
Sáros	Nagysáros	falu	2 675	1	0,4
Somogy	Csurgó	város	3 672	1	0,3
Somogy	Kaposvár	város	12 544	1	0,1
Somogy	Nagyatád	város	3 192	2	0,6
Somogy	Szigetvár	város	5 078	1	0,2
Sopron	Beled	falu	2 437	1	0,4
Sopron	Csorna	falu	6 090	1	0,2
Sopron	Felsőkismartonhegy	falu	1 431	1	0,7
Sopron	Fertőszentmiklós	falu	3 035	1	0,3
Sopron	Kapuvár	város	6 078	1	0,2
Sopron	Kismarton	város	2 972	2	0,7
Sopron	Lajtaújfalu	falu	1 781	1	0,6
Sopron	Lakompak	falu	1 669	2	1,2

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Sopron	Nagymarton	város	2 869	1	0,4
Sopron	Sopron	város	27 213	12	0,4
Sopron	Sopronszentmárton	falu	851	1	1,2
Szabolcs	Kisvárdá	város	6 458	2	0,3
Szabolcs	Nyíregyháza	város	27 014	7	0,3
Szabolcs	Tiszalök	falu	3 954	1	0,3
Szabolcs	Újfehértó	falu	7 898	1	0,1
Szatmár	Nagykároly	város	13 475	1	0,1
Szeben	Nagyszeben	város	21 465	7	0,3
Szeben	Szászsebes	város	6 692	1	0,2
Szeben	Szelistye	falu	3 750	1	0,3
Szolnok-Doboka	Dés	város	7 728	3	0,4
Temes	Detta	falu	3 552	1	0,3
Temes	Lippakeszi	falu	1 866	1	0,5
Temes	Temeshidegkút	falu	3 091	1	0,3
Temes	Temesvár	város	39 884	22	0,6
Temes	Versec	város	21 859	2	0,1
Temes	Vinga	város	4 795	1	0,2
Tolna	Dunaföldvár	város	12 364	1	0,1
Tolna	Szekszárd	város	14 325	1	0,1
Torontál	Baranda	falu	2 027	1	0,5
Torontál	Bégaszentgyörgy	falu	3 165	1	0,3
Torontál	Ferenchalom	falu	3 707	1	0,3
Torontál	Nagybecskerek	város	21 934	3	0,1
Torontál	Pancsova	város	17 948	4	0,2
Torontál	Perjámos	falu	5 953	1	0,2
Trencsén	Nagybiccse	város	2 885	1	0,4
Trencsén	Trencsén	város	5 100	5	1,0
Trencsén	Trencsénteplic	falu	1 021	1	1,0
Trencsén	Zsolna	város	4 117	2	0,5
Turóc	Turócszentmárton	város	2 860	1	0,4
Ung	Csap	falu	1 629	1	0,6
Ung	Ungvár	város	11 793	10	0,9
Vas	Felsőőr	város	3 410	2	0,6

Megye	Település	Település jellege	Népesség (1890)	Kávéházak száma	Iparossűrűség (H)
Vas	Körmend	város	5 334	5	0,9
Vas	Kőszeg	város	7 076	2	0,3
Vas	Rohonc	falu	3 913	1	0,3
Vas	Sárvár	város	2 491	3	1,2
Vas	Szentgotthárd	város	1 452	1	0,7
Vas	Szombathely	város	16 133	6	0,4
Vas	Városhodász	falu	967	1	1,0
Veszprém	Devecser	város	4 339	2	0,5
Veszprém	Enying	város	3 455	1	0,3
Veszprém	Pápa	város	14 261	9	0,6
Veszprém	Siófok	falu	2 381	2	0,8
Veszprém	Veszprém	város	12655	7	0,6
Zala	Balatonfüred	falu	1 788	2	1,1
Zala	Csáktornya	város	4 046	1	0,3
Zala	Kapolcs	falu	1 222	1	0,8
Zala	Keszthely	város	6 195	1	0,2
Zala	Nagykanizsa	város	20 619	8	0,4
Zala	Sümege	város	5 384	2	0,4
Zala	Tapolca	város	5 839	2	0,3
Zala	Zalaegerszeg	város	7 811	1	0,1
Zala	Zalaszentgrót	falu	2 229	1	0,5
Zemplén	Homonna	város	3 738	3	0,8
Zemplén	Nagy Mihály	város	4 502	2	0,4
Zemplén	Sátoraljaiúj hely	város	13 017	6	0,5
Zólyom	Besztercebánya	város	7 485	4	0,5
Zólyom	Zólyom	város	5 125	4	0,8

CONTENTS

STUDIES

- Gábor Barabás** From Friend to Foe. Duke Władysław of Opole and the Přemysl–Árpád Conflict in the Second Half of the 13th Century 1
- Ágnes Szalai** The Organisation of Somlyó into a Fortress and the Central Government of the First Years of the Apafi Period 31
- Kornél Nagy** “Omnes Viae Varsaviam ducunt”/“All Roads Lead to Warsaw”. The Case of the Armenian Missions in Moldavia and Transylvania in the Last Third of the 17th Century (1668–1691) 51
- János Szulovszky** Was the Coffee–House an Urban Phenomenon in Hungary at the End of the 19th Century? 81
- Róbert Balogh – Péter Homor** Nation–Building Foresters. Nationalism in Hungarian Forestry, 1862–1913 105
- Béni L. Balogh** “You will be the Second Lenin”. Petru Groza’s Ideological Turn in the Late 1920s and the First Half of the 1930s 127
- Márta Hantos–Varga** The St. Stephen Theory of Statehood as “Christianity Applied to Politics”. Reform Catholic Reflections on the Political Community and the Nation in the 1930s and 1940s 147
- ## DEBATE
- Károly Perényi** Small Hungarian Celtology. Misunderstood sources from the Uighurs to Ulászló 175
-

E számunk szerzői

L. Balogh Béni, tudományos munkatárs, HUN–REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Kisebbségtörténelmi és Etnopolitikai Osztály ● Balogh Róbert, posztdoktori kutató, Ostravai Egyetem [Csehország] ● Barabás Gábor, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész– és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Koraiújkori Történelmi Tanszék ● Hantos–Varga Márta, történész ● Homor Péter, levéltárvezető, Széchenyi István Egyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár ● Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Perényi Károly, történész ● Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Szulovszky János, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

